MÎZÂNÜ'L-HAK İSLAMİ İLİMLER DERGİSİ,
sy. 6, 2018, s. 125-138.
Geliş Tarihi: 04.05.2018
Kabul Tarihi: 31.08.2018

Karahanlılar Devrinde Yetişmiş Orta Asya Fukahası ve Onların İdaredeki Yeri

Öz: Dünya hukuk sistemlerinin büyük bir dönüşüm geçirmesinde, İslam Hukukunun payı olduğu bilinmektedir. İslam Hukukunun da kendi içinden Arap-Fars-Türk şeklinde üç kola ayrıldığı, bunlardan akıl-nass ilişkisini isabetli değerlendiren Türk ekolünün esas köşe taşını oluşturduğu ve onu da Orta Asya fıkıh ekolünün şekillendirdiği söylenebilir. Orta Asya fıkıh ekolü içerisinde de özellikle Karahanlılar dönemi, fıkhın bu bölgede zirve yaptığı bir dönem olarak kabul edilebilir. Bu makalemizde Karahanlılar devletinin kısa tarihi, kaynaklarda Karahanlılar devrinde yetişmiş olan fukahanın isimlerinin tespiti, meşhur fukahadan bazılarının eserleriyle birlikte kısaca tanıtımı, fukahanın (alimler) idaredeki yeri vb. konuları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlılar, Orta Asya, Fakih, Alim.

Aıtmamat KARIEV [*]

Central Asian Fuqakhas Educated in Karakhanids Period and Their Effect in Administration

Abstract: It's obvious that the world's law systems are undergoing a major transformation, of course Islamic Law is contributed to all these law systems. However, the main cornerstone of the Turkish school, which is the Islamic Law itself, is mainly divided into three schools of the Arabian-Persian-Turkish and the well-established relations between reason and nass are in fact constituting the Central Asian fiqh school. The Central Asian fiqh school, especially Karakhaned period, was the main process of fiqh to the summit in this region. In this article we will discuss on the short history of the Karakhaned state, and the identification of the names of the fuqakha who were raised in the Karakhaned period in the classical sources, the brief conversation of some of the famous fuqakha, the administrative position of fuqakha in the administrative structure.

Keywords: Karakhanids, Central Asia, Faqih, Alim.

* Dr., Öğretim Görevlisi. Kırgız-Türk "Manas" Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslami Bilimler Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı. E-Posta: k.aytmamat@gmail.com - ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8976-3685

Giriş

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde esasen meselelerin reel olaylar üzerinden ele alınması,[1] bu sebeple ihtilafın fazla olmayışı[2] ve hükmü sadece onun vermesi, tedricilik konusunun esas alınması,[3] hükümlerin sadece onun devrinde neshedilmesi[4] söz konusu olmuştur.

Dört halife devrinde ise istişare esas prensip olarak kabul edilmiştir.[5] Emeviler devrinde ise Kur'ân, Sünnet, aklın esas alınması[6] söz konusu olmuştur. Yine bu devirde fakih sahabi ve tabîinin dünyanın her tarafına giderek ilim öğretmesi,[7] ümmetin siyasî açıdan farklı ideolojilere intisab etmesi ve kendilerini haklı göstermek amacında mevzu hadisleri uydurması[8] da aktüel konulardan olmuştur. Ayrıca hadis uydurma prosedürüne karşılık hadisleri kabul kriterlerinin ağırlaştırılması da beklenen bir tepki olarak meydana gelmiştir.[9] Dönem ideolojilerinin ehl-i hadis ve ehl-i re'y olarak ikiye ayrılmasında da imamların ve coğrafî farklılıkların[10] etkisi söz konusu olmuştur.

Fıkhî mezheplerin teşekkül süreci diyebileceğimiz II. asırdan IV. asra kadar olan süreçte mezhepler genel olarak sistematize edilmiştir.[11] Abbasiler döneminde Ebu Yusuf'un baş kadılık görevine getirilmesi fıkhın devlet idaresindeki yerini göstermektedir.[12] Ayrıca bu devirde İslam dininin jeopolitik açıdan geniş haritalar elde etmesi,[13] Arap olmayanların arasından da büyük fakihlerin çıkması,[14] hadislerin tedvin edilip fukahanın fazla vakit kaybetmeden reel ve farazî meselelerle ilgilenmesi gibi konular dikkat çekmektedir. Bütün bu gelişmeler o dönemin en belirgin hususiyeti olarak kabul edilebilir.

1 Bakara, 189; Maide, 4.
2 Ahzab, 36; Necm, 3-4.
3 Furkan, 32; İsra, 106.
4 Tirmizî, "Menakib," 31; İmam Malik, Muvatta, "Kader," 3; Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal,* (Beyrut: Muessesetü'r-risale, 2010), 95.
5 Şûra, 38.
6 Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, (İstanbul: İz, 2012), 150-152.
7 Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 149.
8 Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 149.
9 Vehbi Zuhayli, *el-Veciz fi usûli'l-fikh,* (Beyrut: Daru'l-fikir, 1990), 41-42.
10 Mustafa Ahmed Zerka, *el-Medhalü'l-fikhiyü'l-âm*, (Dimeşk: Darü'l-kalam), c. 1, 199-202.
11 Ali Bakkal, *İslam Fıkıh Mezhepleri,* 2. Baskı, (İstanbul: Rağbet, 2012), 59-183.
12 Zerka, *el-Medhalü'l-fikhiyü'l-âm*, 201.
13 Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler," *DİA*, 1988, c. 1, 31-48
14 Bu konuda Abbasîler devrinde Orta Asya, Kûfe, Endülüs, vb. bölgelere mensup meşhur simalar örnek gösterilebilir.

Mezheplerin teşekkül sürecinden itibaren Orta Asya bölgesinde de, esasen Kûfe okuluna dayanan yeni bir ekol teşekkül etmiştir. Bu mektebin tarihi Buhara Fethi'nden sonra İslam dininin Orta Asya'ya girmesinden hemen sonraki Emevîlerin son dönemine kadar uzanmaktadır. Abbasiler devrinde ise bu bölge sadece fıkıh ilmi açısından değil, bütün İslamî ilimler açısından yeni gelişmelerin yaşandığı dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde idarî sistem İslamî prensipler çerçevesinde tesis edilmiştir.

Abbasiler döneminden Samaniler devrine kadarki zaman dilimi *Orta Asya Fıkıh Ekolünün* teşekkül ettiği, başka ekoller tarafından tanındığı, Karahanlılar dönemindeki büyük fıkhî gelişmelerin alt yapısının atıldığı dönem olmuştur. Karahanlılar döneminin sadece Orta Asya fıkıh ekolü tarihinde değil, aslında Hanefî fıkıh tarihinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu konuları ileriki başlıklarda daha detaylı bir şekilde ele alacağız. Konu başlığımızı *"Karahanlılar Devrinde Yetişmiş Orta Asya Fukahası ve Onların İdaredeki Yeri"* şeklinde belirtsek de, makalemiz sadece kaynaklarda adı geçen ve eser sahibi olan meşhur fukahayla sınırlandırılacaktır.

1. Karahanlılar Devletinin Tarihçesi

Meşhur Kırgız tarihçisi Soltonoev'e göre Karahanlılar soy itibariyle Türk hanedanındandır. Ancak hanedanın hangi koluna mensup olduğu tartışmalıdır. Karahanlılar Devletinin alt yapısı Kül Bilge Kadır Han (840 - 893), Bazır Arslan Han (893-924), Abdülkerim Satuk Buğra Han (924-955) gibi şahısların döneminde gerçekleşmiştir. Daha sonraki dönemlerde kırka yakın padişaha şahitlik eden padişah tahtı doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Doğu Karahanlılar günümüz Kırgızistan'ının Çüy ilindeki Tokmok şehrini ve Doğu Türkistan'daki Kaşgar şehrini başkent edinmiştir. Batı Karahanlılar Devletinin başkenti ise Semerkant şehri olmuştur.

Karahanlılar Devleti ilk Türk İslam Devleti olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle devletin idarî yapısının İslam esaslarına dayandırılmasına, özellikle Türk ulusunun birleştirici noktası olmasına, hatta daha sonraki tarihinin İslamî esaslara göre yazılmasına, yerli Türk halklarına ait bilgilerin Arapça yazılarak diğer Müslüman alemine kazandırılmasına aracı olmuştur. Bu konuda Yusuf Balasagun'un *Kutadgu Bilig* eseri örnek gösterilebilir. Yani Karahanlılar devri yerli Türk halkına ait kültür ve medeniyetin Arap dünyasına sirayet etmesinde, bir de İslam medeniyeti, İslam kültürü, İslamî ilimler, tarih, vb. birikimin Türk âlemine girdirilmesinde de çok önemli bir medeniyet ve ilim köprüsü olmuştur adeta.[15]

15 Reşat Genç, *Karahanlıların Devlet Teskilatı*, (İstanbul: 1981), 40.

Orta Asya'da İslam Hukukunun zirve yaptığı Karahanlılar Devletinin doğu kısmı III. Muhammed (1210) döneminde, batı kısmı ise Osman Han (1212) döneminde, dünya medeniyet ve kültürünü baltalayan Cengiz Han'ın istilasına maruz kalarak, günümüzde sadece tarih kitaplarında yer almaya mahkum olmuştur.[16]

2. Kaynaklarda Adı Geçen Karahanlılar Devri Fakihleri

Konuyla ilgili akademik çalışmaların başında Yusuf Ziya Kavakçı'nın *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavara' al-Nahr İslam Hukukçuları,* Zhanat Makhasheva'nın *"Karahanlılar Devri İslam Hukukçusu Burhanuddin el-Merginani ve el-Hidaye İsimli Eserinin Değerlendirilmesi"* başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Hayrettin Karaman'ın *İslam Hukuk Tarihi,* Ahmet Özel'in *Hanefi Fıkıh Alimleri* gibi eserler yer almaktadır ve yeri geldiğince bunları birinci derecedeki kaynak olarak kullanacağız. Ayrıca biz bu kısımda öncelikle fukahanın tam ismini vermeyi, kaynaklardaki isminin ise altını çizme metodunu esas alacağız.

Karahanlılar devrinde yetişmiş alimleri Kasım b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali b. İsmail el-Kaffâl eş-Şâşî Ebü'l-Hasen (ö. 1010),[17] Muhammed b. Ahmed b. Mahmud Ebü Cafer en-Nesefî (ö. 1023),[18] Hüseyn b. Hızır b. Muhammed b. Yusuf el-Kâdî en-Nesefî (ö. 1032),[19] Ebu Zeyd Abdillah b. Ömer b. İsa el-Kâdî ed-Debbûsî (ö. 1038),[20] Ahmed b. Abdillah b. Ahmed b. Sabatî (Ebu Nasr) el-Buharî (ö. 1055),[21] Ebu Muhammed Abdilaziz b. Ahmed b. Nasr b. Salih el-Halvâî (ö. 1056),[22] Ebû'l-Huseyn Ali b. el-Huseyn b. Muhammed el-Kâdî es-Suğdî (ö. 1068),[23] Şey-

16 Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 316-318.

17 Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn teracimü musennifi'l-kütübi'l-arabiyyati*, (Beyrut: Maktabatü'l-müsennâ ve dârü ihyâü't-türâsi'l-arabî, 1957), c. 8, 119; İsmail Başa b. Muhammed el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn esmaü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, İstanbul, c. 1, 827; Yusuf Ziya Kavakçı, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavara' al-Nahr İslam Hukukçuları*, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1976), 25.

18 Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî el-Hindî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye,* (Kahire: 1324), 157; Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakati'l-hanefiyye*, (Haydarabad: 1332), c. 2, 24-25; el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn*, c. 2, 62.

19 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* 66; Hayrüddin Zirikli, *el-A'lam: Kamusu't-Teracim el-Eşhar er-rical ve'n-nisa min'l-arabi ve'l-musta'ribîn ve'l-musteşrikîn*, 1954-1959, c. 2, 255.

20 Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 6, 96; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* 109; Kasım b. Abdillah es-Sûdûnî İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-hanefiyye*, (Bagdad: Matbatü'l-ânî, 1962), 27, 64.

21 Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 1, 283.

22 Zirikli, *el-A'lam,* c. 4, 136; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* 95; el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn,* c. 1, 577-578; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, 318.

23 Taşköprüzâde, *Tabakat*, 73; Carl Brockelman, *GAL*, c. 1, 737; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, 361; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* 32.

hülislam Ebu Nasr Ahmed b. Mansur el-Kâdî el-Mutahharî el-İsbicâbî (ö. 1087),[24] Fahrülislam Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Huseyn b. Abdilkerim b. Musa b. İsa b. Mucahid en-Nesefî el-Bezdevî Ebü'l-Usr (ö. 1089),[25] Muhammed b. Huseyn b. Muhammed b. Hasan el-Buhârî el-Hâherzâde (ö. 1041),[26] Şemsüleimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed Ebi's-Sehl es-Serahsî (ö. 1090),[27] Ebu Bekr Muhammed b. Ali b. Hamid eş-Şâşî (ö. 1092),[28] el-Bezdevî Ebü'l-Yüsr el-Kâdî es-Sadr Muhammed b. Huseyn b. Abdilkarim b. Musa b. Mucahid en-Nesefî (ö. 1100),[29] Ahmed b. Abdirrahman b. İshak b. Ahmed b. Abdillah Cemalüddin Ebu Nasr er-Ridgamunî el-Buharî (ö. 1100),[30] Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Hasirî (ö. 1107),[31] Ali b. Abdilaziz b. Abdirrazak el-Merginanî (ö. 1112),[32] Osman b. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr Muhammed b. el-Fadl b. Cafer b. Raca el-Fadlî el-Buharî (ö. 1114),[33] Ebülmuîn Maymun b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Makhulî en-Nesefî (ö. 1114),[34] Şemsüleimme Ebü'l-Fadl Bekr b. Muhammed b. Ali b. el-Fazl b. el-Hasan ez-Zerencarî (ö. 1118),[35] Abdülaziz b. Osman b. İbrahim b. Muhammed b. Cafer b. Ali el-Esedî en-Nesefî (ö. 1138),[36] es-Sadrü's-Şehid Ebu Muhammed Hüsamüddin Ömer b. Abdilaziz b. Ömer b. Ma'ze (ö. 1141),[37] Ebu Hafs Necmüdddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. İsmail b. Muhammed b. Ali b. Lukman en-Nesefî el-Mâturudî (ö. 1142),[38] Ebu

24 Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 127; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* 42; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, 183.
25 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 124-125; Brockelman*, GAL*, c. 1, 373; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 372.
26 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 163-164; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* 46.
27 Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, 28; Brockelman*, GAL*, c. 1, 373.
28 el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn,* c. 1, 76; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 10, 314.
29 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 125; Kuraşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, 116, 270; *Keşfü'z-zunun*, 1587.
30 Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 73; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 23-24; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 1, 264-265.
31 Zirikli, *el-A'lam*, c. 6, 185; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 8, 193.
32 Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 364; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 121-123; el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn,* c. 1, 694-695.
33 Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 344, c. 2, 334.
34 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 40; Zirikli, *el-A'lam*, c. 8, 301.
35 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 56; *Keşfü'z-zunun*, 164.
36 el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn,* c. 1, 578; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 98; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 319-120.
37 Taşköprüzâde, *Tabakat*, 93; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* 34, 114.
38 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149-150; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 94; el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn,* c. 1, 783.

Bekr Alaüddin Muhammed b. Ahmed b. Ebi Ahmed es-Semerkandî (ö. 1114),[39] Tahir b. Ahmed b. Abdirraşid İftiharüddin el-Buharî (ö. 1147),[40] Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilhamid b. Hasan b. Husayn b. Hamza Ebu Hamid el-Esmandî es-Semerkandî (ö. 1157),[41] Nasrüddin Ebü'l-Kasım Muhammed b. Yusuf b. Muhammed b. Ali es-Semerkandî (ö. 1161),[42] Mahmud b. Ahmed b. es-Sadrü'ş-Şehid Abdülaziz b. Umar b. Mâza el-Buharî (ö. 1174),[43] Şerefüddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Ansarî el-Buharî (ö. 1180),[44] İmadüddin Ebi Bekr b. Muhammed Ali b. el-Fadl ez-Zerancarî el-Buharî (ö. 1188),[45] Zeynüddin Ebi Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Buharî el-Atabî (ö. 1190),[46] Alâüddin Ebi Bekr b. Mesud b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 1191),[47] Ebü'l-Mehasin Fahrüddin Kâdıhan Hasan b. Mansur b. Mahmud b. Abdilaziz el-Özcendî el-Ferganî (ö. 1196),[48] Ebu Abdillah Nasrüddin Muhammed b. Süleyman el-Ûşî (ö. 1195),[49] Burhanüddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi Bekr b. Abdilcalil el-Ferganî el-Merginanî er-Rişdânî (ö. 1197),[50] Siracüddin Ebu Tahir Muhammed b. Muhammed b. Abdirraşid es-Secavendî (ö. 1200),[51] Ebü'l-Mehasin Zahirüddin Hasan b. Ali b. Abdilaziz el-Merginanî (ö. 1203),[52] Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Halid Ebi Abdillah el-Ûşî (ö. 1216)[53] şeklinde sıralamamız mümkündür.

39 Taşköprüzâde, *Tabakat*, 85; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 158; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 8, 228.

40 Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 265; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 5, 32; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 84.

41 Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, 74-75; el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn*, c. 2, 92.

42 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 219-220; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, 147; Zirikli, *el-A'lam*, c. 8, 22-23.

43 Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 12, 146; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 52, 144; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 205-206.

44 Zirikli, *el-A'lam*, c. 5, 223; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 7, 316; Taşköprüzâde, *Tabakat*, 99.

45 Taşköprüzâde, *Tabakat*, 98; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 388; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 7, 279.

46 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 36-37; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 114; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 2, 140.

47 Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 3, 75-76; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, 244; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 53.

48 Zirikli, *el-A'lam*, c. 2, 238-239; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 64-65; Ahmet Özel, "Kadıhan," *DİA*, 2001, c. 24, 121-123.

49 Taşköprüzâde, *Tabakat*, 98; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, 57.

50 Zirikli, *el-A'lam*, c. 5, 73; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 7, 45-46; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 141-144.

51 Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, 119. Özel'in tespitine göre bu zat 1200'den sonra vefat etmiştir. Bkz. Ahmet Özel, "Ebü Tahir Secavendî," *DİA*, 2009, c. 36, 266-268.

52 Brockelman, *GAL*, c. 1, 378; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 3, 263.

53 Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, 17-18; el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn*, c. 2, 84.

3. Karahanlılar Devrinde Yetişmiş Ünlü Fakihler ve Eserleri

Bu alt konuyu araştırmamızın sebebi olarak, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz ulemanın tümünü araştırma imkanına sahip olmadığımızdan, onların bazılarını seçerek eskiden devam ettire geldikleri hoca-talebe ilişkisi, ilim tahsil etme usûlü, yetiştirdiği talebeler, yazmış oldukları eserleri hakkında kısa bir bilgi vererek, okuyucumuza bu verilerin yukarıdaki mezkur alimler için de geçerli olduğunu anlatmak, Karahanlılar devrinde fıkıh adına ne tür gelişmelere imza atıldığı hakkındaki bilgileri paylaşmak olacaktır.

Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa el-Kâdî ed-Debbûsî

Debbûsî 978 yılında Sabusiye'de doğmuş ve 1038 senesinde Buhara'da vefat etmiştir. Ebu Cafer b. Abdillah el-Usturşânî'nin ve Orta Asya fıkıh ekolünün kurucusu kabul edilen Ebü Bekr el-Cassas'ın talebesi olmuştur. Debbûsî'nin talebesi Pezdevî'nin de hocasının metodunu devam ettirdiği ve kendisinden sonra gelen İbn Nüceym gibi meşhur zatlara etki ettiği bilinmektedir. Hatta İbn Nüceym aracılığı ile Mecelle'nin oluşumunda da etkili olduğu anlaşılmaktadır.[54] Debbûsî'nin *Takvîmü'l-edille, Kitabü'l-esrar fi'l-usûl ve'l- furû, Kitabü tesisi'n-nazar* adlı eserleri günümüze ulaşmıştır. Yine *el-Envar fi usûli'l-fikh, en-Nuzûm fi'l-fetvâ, Şerhü câmî'l-kebir* adlı eserlerinin de olduğu ifade edilmektedir.[55]

Ebu Muhammed Abdülaziz b. Ahmed b. Nasr b. Salih el-Halvâî

Halvâî, Orta Asya halkının iftiharı olan İmam Serahsî'nin hocasıdır. Bu zatın doğum tarihi konusunda yeteri kadar bilgiye sahip değiliz. Kendisi Abdullah b. Hüseyn el-Kuttâb, Ebu İshak er-Râzî, el-Kâdî Ebülhüseyn el-Hidr en-Nesefî gibi birçok alim ve fukahadan ders almıştır. Ebü Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsî başta olmak üzere Orta Asya fukahasının birçoğuna hocalık yapmıştır. Meselede müçtehit olarak tanınan Halvâî 1056 senesinde vefat etmiştir.[56]

54 Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 6, 96; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 109; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* 27, 64; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 339; Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 49-50.

55 Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 339; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 109; Brockelman*, GAL*, c. 1, 175; Katip Çelebi Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, Tsh. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, *Keşfü'z-zünun an esami'l-kütübi ve'l-fünun,* TIP 3. bs., (Tahran: Mektebetü'l-islâmiyye ve'l-ca'ferî et-Tibrîzî, 1967), 196, 568.

56 Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, (İstanbul: İz Basmacılık, 2012), 248. Zirikli, *el-A'lam*, c. 4, 136; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 95; el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn*, c. 1, 577-578; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 318.

Günümüze ulaşan eserleri arasında *Muntahab fi'l-fetava* adlı eseri yer almaktadır. Sadece adı zikredilen *el-Mebsut, el-Basît fi ilmi'ş-şurut, Kitabü'l-kesb* gibi eserlerinin olduğu da söylenilir.[57]

Şemsüleimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed Ebi's-Sehl es-Serahsî

Serahsî 1009 senesinde doğdu. Dönemin meşhur el-Halvâî ve es-Sugdî gibi fukahasından ders aldı ve Muhammed b. İbrahim el-Hâsiri ve Ebü Amr Osman b. Ali b. Muhammed el-Beykendî gibi talebeler yetiştirdi. Dönemin siyasî oyunlarıyla ilmi ve kişiliği ile uzun müddet mücadele etti. Uzun ve verimli bir hayat yaşayan Serahsî 1090 senesinde vefat etmiştir.[58] Serahsî'nin kaleme aldığı pek kıymetli eserler, Hanefî muhitinde geniş etkiye sahiptir. Eserleri *Kitabü'l-mebsut, el-Usûl, ez-Ziyadat, Şerhü cami'l-kebir ve sagir, Şerhü siyeri'l-kebir, Şerhü'l-muhtasar fi'l-fikh*'tır.

Ebu Bekr Alâüddin Muhammed b. Ahmed b. Ebi Ahmed es-Semerkandî

Fıkıh ilmini Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'den almış, Ebü'l-Mecali Muhammed ve Hüsnüddin en-Nesefî gibi talebelere ders vermiş, 1114 yılında da vefat etmiştir.[59] Kendisinin *Tuhfetü'l-fukâha, Mizanü'l-usûl fi netaici'l-ukûl, el-Lübab fi'l-usûl, ez-Ziyadat* gibi eserleri vardır.[60]

Alâüddin Ebi Bekr b. Mesud b. Ahmed el-Kâsânî

Yukarıda zikrettiğimiz Alâüddin es-Semerkandî aslında Kâsânî'nin hem hocası hem kayınpederidir. Kâsânî'nin doğum senesi konusunda net bilgiye sahip değiliz. Sadece 1191 senesinde vefat ettiğini biliyoruz. Kendisinin Halep'teki *Halaviyye Medresesinde* uzun süre hocalık yaptığı söylenir. Kâsânî kayınpederinin *Tuhfetü'l-fukaha* adlı eserini *Bedaiü's-sanai' fi tertibi'ş-şerai* adıyla çok sistematik bir şekilde şerh etmiştir. Bu eser Hanefî mezhebindeki en sistematik bir kitap olarak kabul edilmiştir.[61]

57 *Keşfü'z-zunun*, 1580, 1224; el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn,* c. 1, 578; Zirikli, *el-A'lam*, c. 4, 136-137.
58 Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, 28; Brockelman*, GAL*, c. 1, 373.
59 Taşköprüzâde, *Tabakat*, 85; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 158; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 8, 228.
60 Brockelman*, GAL*, c. 1, 374; el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn*, c. 2, 90;
61 Kavakçı, *XI. ve XII. asırlarda Karahanlılar devrinde,* 124; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 3, 75-76; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, 244; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 53.

Ebülmehasin Fahrüddin Kâdıhan Hasan b. Mansur b. Mahmud b. Abdülaziz el-Özcendî el-Ferganî

Kâdıhan başta Ebü İshak İbrahim b. İsmail es-Seffar (ö. 1139) ve Nizamüddin Ebü İshak el-Merginanî (ö. 1132) olmak üzere yine birçok alimden ders almıştır. Kısaca hocalarının ilim silsilesi İmam Muhammed'e kadar uzanmaktadır. Ayrıca Muhammed b. Abdissettar el-Kerderî (ö. 1238) ve Cemalüddin Ebü'l-Mehamîd Mahmud el-Hasirî (ö. 1238) gibi öğrencileri olmuştur. Kâdıhan 1196 yılında da vefat etmiştir. Onun günümüze kadar ulaşmış eserleri arasında *el-Fetâva, Mesâili'l-gurûr, Şerhü'z-ziyadat* eserleri yer alırken, sadece isimleri ona nisbet edilen *el-Emalî, el-Mahâzir, Şerhü edebi'l-kâdî, Şerhü câmi'l-kebir, el-Vâkiat* adlı eserleri de kaynaklarda yer almaktadır. Eserlerinin içinden özellikle *Fetâvâ*sı, Hanefî mezhebine göre hüküm veren her kâdı ve müftünün müraacat kaynağı olmuştur.[62]

Burhanüddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi Bekr b. Abdilcalil el-Ferganî el-Merginanî er-Rişdânî

Burhanüddin Merginânî alimler ailesinden gelmektedir ve dedesi İmam Serahsî'den ders almıştır. Kendisi de Necmüddin Ebü Hafs Ömer en-Nesefî (ö. 1142), Osman el-Beykendî (ö. ?), Sadrüşşehid Ömer (ö. 1141) gibi fukahadan ders almıştır. Burhanüddin Mergimânî uzun süre ders halkalarının devam ettirmesi sonucunda Şemsüleimme Abdüssettar (ö. 1244) ve Mahmud b. Huseyn el-Usturşanî (ö. ?) gibi meşhur öğrencileri yetiştirmiştir. Kendisi 1197 senesinde de vefat etmiştir.[63] Burhanüddin Merginânî'nin *Bidâyatü'l-mübtedî, el-Hidâye, Kifâyetü'l-müntehâ, Muhtasarü'l-fetâvâ, Muhtaratü'n-nevazil, et-Tecnis ve'l-mezid* gibi eserleri mevcuttur. Bu eserlerinin içinden özellikle *el-Hidaye* eseri bütün Hanefî mezhebinde çok büyük otorite kazanmıştır. Önemine binaen medreselerde son dönemlere kadar ders kitabı olarak okutulmuştur. Aynı eser bugün de Orta Asya medreselerinde ders kitabı olarak da okutulmaktadır. Bu nedenle kitabın Farsça, İngilizce, Rusça'ya tercüme edildiği de müşahede edilmiştir.[64]

62 Zirikli, *el-A'lam*, c. 2, 238-239; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 64-65; Kuraşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, 205; Ahmet Özel, "Kâdıhân," *DİA*, 2001, c. 24, 121-123; "Kerderî Şemsüleimme," *DİA*, 2002, c. 25, 276-277; İlyas Üzüm, "Saffar Ebu İshak," *DİA*, 2008, c. 35, 462-463; Zaylabidin Acimamatov, *Ebu Hanife ve Fergana Vadisindeki Etkisi,* (Ankara: Doktora Tezi*,* 2005*)*, 119; Cengiz Kallek, "Hasîrî Mahmud b. Ahmed," *DİA*, 1997, c. 16, 383; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, 85-86.

63 Karaman, 249; Zirikli, *el-A'lam*, c. 5, 73; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 7, 45-46; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 141-144.

64 Çelebi, 227-228; Zirikli, *el-A'lam*, c. 5, 73; el-Bağdadî, *Hadiyatü'l-ârifîn*, c. 1, 702; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 7, 45-46; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 141-144; Ayşe Hümeyra Aslantürk, "Nesefî, Necmeddin," 2006, c. 32, 571-573; Ahmet Özel, "Sadrüşşehid," *DİA*, 2008, c. 35, 425-427.

4. Hanlığın İdarî Yapısı ve Fakihlerin (Alimler) İdaredeki Yeri

Orta Asya'ya İslam'ın gelişi ile birlikte yerli idarî sistemde birçok değişiklikler meydana gelmiştir. Önceden bölgede Türk ve Fars idarî sistemine dayanan *"padişah," "hâkim," "aksakallar keneşi (meclisi)," "aksakal"* şeklindeki idarî sistemi uygulanıyordu. Emevîler ve Abbasîler döneminde de bu sistem çok fazla değişikliğe maruz kalmadan devam ettirilmiştir.[65]

Samanîler devrinde (874 yılından 999 yılına kadar) Buhara şehri 892-907 seneleri arasında devletin merkezi oldu. Sâmânîler döneminde Buhara kendi tarihinin en parlak dönemini yaşadı, büyük bir idarî ve kültürel merkez haline geldi. Bunun neticesinde devletin yapısı *"saray"* ve *"dîvânlar"* şeklinde iki ayaklı sistem üzerine bina edilmiş ve en başta emir yer almıştır. Emirin oturduğu sarayda (dargoh) *"sâhib-i haras," "baş hâcib," "vekil," "emîr-i haras"* kurumları bulunuyordu.[66]

Ayrıca Usta'ya göre idarî sistem içerisinde *"Dîvân-ı Vezâret," "Dîvân-ı İstîfâ," "Dîvân-ı Resâil," "Dîvân-ı Şurta," "Dîvân-ı Muhtesib," "Dîvân-ı İşrâf," "Dîvân-ı Evkâf," "Dîvân-ı Kazâ," "Dîvân-ı Emlâk-i Hâssa," "Dîvân-ı Berîd," "Dîvân-ı Arzı-Ceyş"* gibi divanlar da yer alıyordu. Bu kurumlarda kullanılan resmî dil Arapça olmuştur.[67]

Sâmânîler devrinde tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, tasavvuf, tıp, felsefe, tarih, astronomi ve matematik gibi alanlarda büyük gelişmeler elde edilmiştir. Ayrıca meşhur Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Hâkim eş-Şehîd, Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Abdullah b. Ahmed Kaffâl es-Sagîr gibi fakihler bu devirde yetişmiştir.[68]

Sâmânîlerden sonra kurulan Karahanlılar Devleti (840-1212)[69] İslâm dininin Orta Asya'da hızla yükselmesine, çok sayıda âlimlerin yetişmesine, dinî nitelikli eserlerin çokça yazılmasına, İslâm ahkâmının idarî alanda tatbik edilmesine, kısaca her açıdan gelişme göstermesine beşiklik eden bir devlet olmuştur.[70]

65 Ramazan Şeşen, "Buhara," *DİA*, c. 6, 363.

66 N. A. Abdurahimova-M. İsakova- Z. M. Suleymanova, *Davlat Muassasalari Tarixi*, (Taşkent: Sharq Neşriyat, 2007).

67 Aydın Usta, "Sâmânîler," *DİA*, c. 36, 66.

68 Usta, "Sâmâniler," *DİA*, c. 36, 67.

69 Özaydın, "Karahanlılar," *DİA*, c. 24, 404

70 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Mahmut Kaşgarî, *Divanü lugati't-türk*, (Almatı: Hant, 1997); Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*, 3. Baskı, çev. Reşit Rahmeti Arat, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985); Edip Ahmed Yükneki, *Atabatü'l-hakâik*, çev. Reşit Rahmeti Arat, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1951); Y. Anat, A. Almaz, *Karahanlılar Tarihi*, (İstanbul: Oku Yayınları, 2003); R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002); Ö. Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar),* 2. Baskı, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007); Abdurahimova- İsakova- Suleymanova, 19-20; Abdülkerim Özaydın-Necmettin Hacıeminoğlu-Ara Altun, "Karahanlılar," *DİA*, c. 24, 404-414.

Karahanlılarda devlet başkanına *"hakan"* ismi verilmiş, kendisi bölgelere *"eligh anları" (vâli-hâkim)* tayin ederek, bu şekilde bölgedeki idarî kontrolü sağlamıştır. Karahanlılarda hakanın gözetimindeki baş vezire bağlı *"maliye," "haberleşme," "sağlık," "özel kalemlik," "muhtesiblik," "vakıf," "kazâ"* dîvânları faaliyet göstermiştir.[71]

Yûsuf Has Hâcib'in *"Beylik ve ululuk (hükümdarlık) çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur. Ama asıl önemli olan da, kanunu eşit tatbik etmektir"*[72] şeklindeki ifadesi, eserin o devirde yazıldığını dikkate alırsak, örfî hukuk konusunda yetkili olan Hacib'in devletin yasama ve yürütme organlarının arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.[73] Kaynaklarda Şemsülmulûk Han'ın (1068-1080)[74] kardeşi Ebû Şûrâ Hızır b. İbrahim'in (1080-1089)[75] zamanında Ebû Nasr Ahmed b. Süleyman b. Nasr b. Hatem b. Ali el-Hasan el-Kâsânî'nin de Semerkant şehrinin kâdı'l-kudatlık görevini yürüttüğü kaydedilmiştir.[76]

Devletin yargı kurumlarında *"kâdı'l-kudat," "kâdı'l-asker," "kâdı"* gibi resmî unvanlar olmuştur.[77] Orta Asya hukuk tarihi araştırmacısı Obidov-Buhara, Semerkant, Kâsan, Özkent, Merginân gibi şehirlerinde görevde bulunan kâdıların Hanefî mezhebi çerçevesinde iş yürüttüklerini dile getirmiştir.[78] Hatta kâdı'l-kudat ve kâdılardan oluşan bir heyetin, Tamgaç Han Ahmed b. Hızır Han'ı (1080-1081) zındıklığı yüzünden, açık bir duruşmadan sonra idam ettirmesi de tarih sahifelerinde yer almıştır.[79]

Karahanlılar devrinde alimlerin idaredeki yeri önemli olduğundan, elbette ki padişahlar da her zaman onları kendi yanlarına çekmiş, siyasette onların halk üzerindeki etkisini araç olarak kullanmış, onları belli makamlara tayin etmiştir. Hatta, o günün şartlarına göre sıradan medresede çalışan fakihlere aylık 300 dirhem,

71 Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* 172-182; Abdurahimova-İsakova-Suleymanova, *Davlat Muassasalari Tarixi*, 19-20; Usmonov, K. – Sodikov, M. – Burhanova, C., *Uzbekiston Tarihi*, (Taşkent: Uzbekiston Respublikasi Oliy va Urta Mahsus Talim Vazirliği, 2005), 106-109.

72 Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* 60:

73 Abdurahimova-İsakova-Suleymanova, *Davlat Muassasalari Tarixi*, 19.

74 Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar),* 298.

75 Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar),* 298.

76 Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* 182; Abdurahimova-İsakova-Suleymanova, *Davlat Muassasalari Tarixi*, 20; Özaydın, "Karahanlılar," *DİA*, c. 24, 411.

77 Özaydın, "Karahanlılar," *DİA*, c. 24, 411; Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* 180-182; Abdurahimova-İsakova-Suleymanova, *Davlat Muassasalari Tarixi*, 20

78 Obidov, D. S., "Pravjsudie v srednjvekovom Mavarannahre: Teoriya i praktika hanafitskogo vnedrevniya," *Vestnik Tadjikskogo Gosudarstvennogo Universiteta Prava, Biznesa i Politiki*, Sayı-61, Baskı: 5, 2014, 42-43.

79 Özaydın, "Karahanlılar," *DİA*, c. 24, 411; E. B. Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 1. Baskı, (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2008), 60-61; Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* 180; Özaydın, "Karahanlılar," *DİA*, c. 24, 411.

mutasavvıflara 100 dirhem, Kur'ân hocasına 125 dirhem, muhasibe 50 dirhem gibi belli miktarlarda maaşlar tahsis edilmiştir.[80] Bu bağlamda Tamgaç Han İbrahim b. Nasr (1132-1135)[81] kâdı Ebû Nasr Mansûr b. Ahmed b. İsmail'i Semerkant için sâhibü'l-mezâlim ve'l-ahkâm görevine,[82] Tamgaç Buğra Hakan Ebû Ali Hasan'ın (1158-1160) Şeyh İmam Ebû Bekr Muhammed b. Abdissamed b. İsmail el-Buhârî'yi Yarkent kâdılığına,[83] Kâdihân olarak bilinen fıkıh âlimi İmam Fahrüddin Hasan el-Mergînânî de Tamgaç Buğra Han İbrahim b. Nasr tarafından Buhara kâdılığına tayin edilmişti.[84] Ayrıca idarede önemli yeri olan alimlerin, özellikle o devrin din alanında saygın olarak kabul edilen şeyh, imam, seyyid taifesinden olmasına özen gösteriliyordu.[85]

Farklı zamanlarda Balasagun, Talas, Semerkant şehirlerini başşehir edinen Karahanlılar, Buhara ve civarındaki hâkimiyetini 1220/10 Şubat'a kadar sürdürmüştür. Bu tarihten itibaren bölge hakimiyetini Cengiz Han'a teslim etmiştir.[86] Bundan sonra da İslâm âleminde genelde İslam ilimleri, özelde fıkıh ilminde yeni fikirler üretme işi solgunlaşmış, daha çok mezhep içi muteber metinler oluşturma işine gidilmiştir. Özellikle *Muhtâr, Vikâye, Mecma'ü'l-bahreyn, Kenz* gibi ana metinler bu ve bundan biraz önceki devirde yazılmıştır. Ardından bunlara *Şerhü fethi'l-kadîr, ed-Dürrü'l-muhtâr, Reddü'l-muhtâr, Fetâvâ Tâtârhâniyye* gibi şerh, hâşiye, ta'lik, fetâvâ tarzı eserler telif edilmiştir.

Sonuç

Yukarıda vermiş olduğumuz ister hanlığın tarihçesi kısmında, ister kaynaklarda ismi zikredilen sıradan ve meşhur fukahanın tespiti, ister alim ve fukahanın idarî yapıdaki konumu kısmında olsun, aslında Karahanlılar Devletinde ilmî ortamın son derece iyi olduğuna işaret etmektedir. Bunu idarecilerin âlim ve fukahaya gösterdiği saygı ve hürmetinden de anlamak mümkündür. Ayrıca Karahanlılar devri İslam dini hayatın esas noktası olan bir devir olmuştur. Yine bu dönem özel anlamda Türk ulusunun ve genel anlamda Müslümanların bir araya geldiği dönem olarak da kabul edilebilir.

80 Решат Генч, Караханиддер доорундагы медреселер, *Kırgız-Türk "Manas" Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2009), 82.
81 Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar),* 318
82 Abdurahimova-İsakova-Suleymanova, *Davlat Muassasalari Tarixi*, 20
83 Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* 180-181
84 Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı,* 181.
85 Abdurahimova-İsakova-Suleymanova, *Davlat Muassasalari Tarixi*, 20.
86 G. Kushenova, "Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı," *Bilig*, 38 (Yaz 2006), 188-189; Şeşen, "Buhara," *DİA*, c. 6, 365.

Karahanlılar devrinde fıkıh ilmi iyi bir şekilde gelişme göstermiştir. Hanefi mezhebinin birçok ilmî gelişmelere imza atmasında Karahanlılar döneminde yetişmiş olan fakih ve âlimlerin katkıları büyüktür ve bu konu önemli bir mevzudur. Çünkü onlar idarî yetkileri ve dini bilgileriyle halkın İslam ahkamı ile yaşamasına önderlik etmişlerdir. Dünya çapındaki bu kadar büyük bir zenginlik konusu olan yukarıdaki mezkur konular tam hız ilerleme gösterirken, bütün bu gelişmelere maalesef Cengiz Han'ın kılıcı ile nokta konmuştur.

Kaynakça

Abdurahimova-M. S. İsakova- Z. M. Suleymanova. *Davlat Muassasalari Tarixi*. Taşkent: Sharq Neşriyat, 2007.

Acimamatov, Zaylabidin. "Ebu Hanife ve Fergana Vadisindeki Etkisi." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.

Anat, Y., A. Almaz. *Karahanlılar Tarihi*. İstanbul: Oku Yayınları, 2003.

Aslantürk, Ayşe Hümeyra. "Nesefî, Necmeddin." *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2006.

el-Bağdadî, İsmail Başa b. Muhammed. *Hadiyatü'l-ârifîn Esmaü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifîn*. İstanbul: Maarif Yayınevi, 1955.

Bakkal, Ali. *İslam Fıkıh Mezhepleri*. 2. Baskı. İstanbul: Rağbet, 2012.

Brockelman, Carl. *GAL* (Geshichte Der Arabischen Literatur). c. 1. Leiden: 1937.

Çelebi, Katib, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, Tsh. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, *Keşfü'z-zünun an esami'l-kütübi ve'l-fünun*, TIP 3. bs., Tahran: Mektebetü'l-islâmiyye ve'l-ca'ferî et-Tibrîzî, 1967.

Ekinci, E. B. *Osmanlı Hukuku*. 1. Baskı. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2008.

Genç, Reşat. "Karahanidder doorundagı medreseler." *Kırgız-Türk "Manas" Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2009).

Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

Hacip, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*. 3. Baskı. Çev; Reşit Rahmeti Arat. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985.

Hunkan,Ö. S. *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*. 2. Baskı. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

İbn Kutluboğa, Kasım b. Abdillah es-Sûdûnî. *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-hanefiyye*. Bagdad: Matbatü'l-ânî, 1962.

Kallek, Cengiz. "Hasîrî Mahmud b. Ahmed." *DİA*, c. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 1997.

Karaman, Hayrettin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz, 2012.

Kaşgarî, Mahmut. *Divanü lugati't-Türk*. Almatı: Hant, 1997.

Kavakçı, Yusuf Ziya. *XI. ve XII. asırlarda Karahanlılar devrinde Mavara' al-Nahr İslam Hukukçuları*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.

Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn teracimü musennifi'l-kütübi'l-arabiyyati,* Beyrut: Maktabatü'l-müsennâ ve dârü ihyâü't-türâsi'l-arabî, 1957.

Kuraşi, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakati'l-Hanefiyye*. Haydarabad: b.y., 1332.

Kushenova, G. "Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı." *Bilig*, 38 (Yaz 2006).

el-Leknevî, el-Hindî Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye*. Kahire: b.y., 1324.

Makhasheva, Zhanat. "Karahanlılar Devri İslam Hukukçusu Burhanuddin el-Merginani ve el-Hidaye İsimli Eserinin Değerlendirilmesi." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000.

Obidov, D. S. "Pravjsudie v srednjvekovom Mavarannahre: Teoriya i praktika hanafitskogo vnedrevniya." *Vestnik Tadjikskogo Gosudarstvennogo Universiteta Prava, Biznesa i Politiki*. 61/ 5, 2014.

Özaydın, Abdülkerim, Necmettin Hacı Eminoğlu, Ara Altun. "Karahanlılar." *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Özel, Ahmet. *Hanefi Fıkıh Alimleri.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Özel, Ahmet. "Kâdıhân." *DİA*, c. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Özel, Ahmet. "Kerderî Şemsüleimme." *DİA*, c. 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2002.

Özel, Ahmet. "Sadrüşşehid." *DİA*, c. 35, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2018.

Soucek, Svat. *A History of Inner Asia*. Cambridge: Cambridge University Press: 2000.

Şeşen, Ramazan. "Buhara." *DİA*, c. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 1992.

Taşköprülü (Taşkörîzâde), Ahmed b. Mustafa. *Tabakâtü'l-fukahâ*. Musul: b.y., 1961.

Usmonov, K., M. Sodikov, C. Burhanova. *Uzbekiston Tarihi*. Taşkent: Uzbekiston Respublikasi Oliy va Urta Mahsus Talim Vazirliği, 2005.

Usta, Aydın. "Sâmânîler.," *DİA*. c. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2009.

Üzüm, İlyas. "Saffar Ebu İshak." *DİA*, c. 35, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2008.

Yükneki, Edip Ahmed. *Atabatü'l-hakâik*, çev; Reşit Rahmeti Arat. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1951.

Zerka, Mustafa Ahmed. *el-Medhalü'l-fikhiyü'l-âm*. Dimeşk: Darü'l-Kalam, 2006.

Zeydan, Abdülkerim. *el-Medhal li-dirâseti'ş-şerî'ati'l-islâmiyye*. Bağdad: b.y., 1389/1969.

Zirikli, Hayrüddin. *el-A'lam: Kamusu't-teracimi'l-eşhari'r-ricali ve'n-nisai mine'l-arabi ve'l-musta'ribîn ve'l-musteşrikîn*. Kahire: b.y., 1954-1959.

Zuhayli, Vehbi. *el-Veciz fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Daru'l-Fikir, 1990.